

מספר הערות על פשטות והפשטה

(מתוך 'יומנו של סופר')

וכעת לעניין אחר. כעת הייתי רוצה לומר דבר-מה על אודות הפשטות באופן כללי. אני נזכר במאורע שקרה לי זה מכבר. לפני כשלוש-עשרה שנים, במהלך התקופה אשר הייתה, לדעת אחדים, האפילה ביותר שלנו, ואילו לדעת אחרים, דווקא הגונה מאוד; צעדתי בערב אחד של חורף אל תוך אולם הקריאה של הספרייה ברחוב שנשא בזמנו את השם "משאנסקאיה", לא הרחק מביתי באותה עת: עלה אז במוחי רעיון למאמר ביקורתי והייתי זקוק לרומן אחד של תאקרי כדי לצטט ממנו. בספרייה קיבלה את פניי עלמה אחת. ביקשתי את הספר; היא האזינה לבקשתי בארשת פנים חמורה:

"אנחנו לא מחזיקים הבלים מן הסוג הזה", חתכה בכוז בל יתואר, אשר, חי נפשי, כלל לא הגיע לי.

אני כמובן הבנתי חיש מהר את פשר העניין ולא הופתעתי כלל. בתקופה ההיא רבו תופעות מן הסוג הזה ונפוצו במחוזותינו במעין נלהבות פתע.

הרעיון מצא לו מהלכים בקרב ההמון וקיבל כך אופי המוני לעילא. זו הייתה תקופה בה מורשתו של פושקין לא רוותה נחת ואילו "המגפיים" הועלו לדרגת על¹. עם זאת, ניסיתי לנהל עם אותה עלמה מעין דו-שיח:

¹ האמירה "מגפיים משמעותיים יותר ממושקין" שימשה את דוסטוייבסקי כדי לאפיין את תועלתנותו של כתב-העת 'המילה הרוסית' והאופן בו זייצב ופיסרב (המבקר) והפובליציסטים הקבועים של כתב-העת) שללו את חשיבותו הספרותית של פושקין. השימוש הראשון של דוסטוייבסקי באמרה זו נעשה במסגרת מאמרו "אדון שדרין או הפילוג בקרב הניהיליסטים" (1964); מאוחר יותר, הרעיון הופיע פעמיים במסגרת הרומן "שדים" (1972).

- "את באמת מחשיבה את [כתביו של] תאקרי להבלים?" , שאלתי בהבעה כנועה.

- "אתה צריך להתבייש על השאלה הזו שלך. עברו הזמנים של פעם. הביקוש היום מושכל יותר..."

עם תשובתה זו הסתלקתי לי, מותיר את העלמה שביעת-רצון עד מאוד מן הלקח שלימדה אותי. אולם פשטנותה של נקודת מבט זו היממה אותי ובו במקום החלה להעסיק את מוחי המחשבה אודות הפשטות בכלל ועל הכמיהה הרוסית להכללה בפרט. ההסתפקות הזו שלנו בפשטני, בזעום ובחסר הערך, הינה, לכל הפחות, מדהימה. יש שיטענו כי מדובר בסך-הכל במקרה יחיד וחסר חשיבות, שהעלמה המדוברת הייתה בסך-הכל טיפשונית לא מפותחת וחשוב מכך, בורה; שההיזכרות במקרה מיותרת ושאותה עלמה הייתה באותה מידה עשויה לחשוב שלפניה כל הרוסים היו מטומטמים ואילו כעת, הנה הופיעו להם כל החכמים והיא ביניהם. את כל זה אני יודע בעצמי. אני יודע גם שיכולותיה של זו הסתכמו באמירה הזו על "הביקוש המושכל" ועל תאקרי, וגם זאת ודאי ציטטה מדבריו של מאן דהו, וכי כל זאת היה חרוט במפורש על פניה; אולם, מאורע זה קנה לו שביטה במוחי מאז כמקרה בוחן, כמשל ואף כסמל. נסו למשל לרדת אל עומקן של ההשקפות העכשוויות; אל עומקן של "הביקוש המושכל" ושל שיפוטם בני זמננו, לא רק ביחס לתאקרי אלא אף ביחס לעם הרוסי כולו: כל זה פשטני לעתים עד בלי די. איזו ישירות, איזו הסתפקות מהירה ובלתי מבוקרת בפעוט ובחסר החשיבות; איזו שאיפה כוללת להרגעות מידית, לשיפוט מואץ אשר אמור להסיר מן הלב כל דאגה; האמינו לי, מצב זה עוד ישרור זמן לא מועט במחוזותינו.

ראו למשל: כיום הכל מאמינים בכנות ובהתממשות [שאיפותיה] של התנועה העממית², אך עם זאת, אף האמונה [הדתית] אינה מספקת ועולה

² תנועה עממית – התפתחותן של אידיאולוגיות לאומניות ומהפכניות בקרב ההמון ברוסיה הצארית בעשורים שקדמו למהפכה הבולשביקית של 1917. במקרה הזה, דוסטויבסקי מתכוון לאי-השקט הפוליטי בעקבות כשלי הרפורמה לביטול שיטת הצמיחות. אי-שקט אשר נוצל היטב על-ידי תנועות רדיקליות ואנרכיסטיות.

הצורך בדבר מה פשוט אף יותר. לא מכבר שמעתי חבר באיזו וועדה ממשלתית מספר, כי הוא מקבל מכתבים רבים עם שאלות כגון אלה:

”מדוע עלינו להתקבע על המונח ‘סלאבים’? מדוע שנושיט את ידינו אל הסלאבים רק משום שהם סלאבים? אם למשל הסקנדינבים היו מוצאים עצמם במצב ביש שכזה, היה עלינו לעזור גם להם כפי שאנחנו עוזרים לסלאבים?”

קיצורו של דבר, לשם מה בכלל אנו זקוקים לרובריקה ‘סלאבים’ (ראוי כאן להזכיר את העיסוק ברובריקת ‘הַיְדִינוּבְרִיָה’³ של כתב-העת “וּוֹסְטְנִיק וְוִרוּפִי”⁴ שבו עסקתי במסגרת רשימתי הקודמת). ניתן במבט ראשון לחשוב כי לא מדובר כאן על פשטות או פשטנות; כי משאלות כגון אלה לא עולה השאיפה לפשט, אלא דווקא דאגה כנה; אולם הפשטנות במקרה הזה טמונה בדיוק בהשתוקקות למצב של nihil⁵, של tabula rasa; וזהו אם-כך, סוג מסוים של הרגעות. הרי מה יכול להיות פשוט ושליו יותר מאפס מוחלט? ראוי לציין בנוסף, שעניינים אלה מהדהדים, גם אם באופן עקיף, את אותו “ביקוש מושכל” ואת אותה גערה בדבר הצורך “להתבייש על השאלה” [בנוגע לתאקרי].

אין ספק כי העמדה העממית השקטה והכנועה, אך עם זאת הנוקשה ורבת העוצמה הזו, לא נשאה חן, וזאת בלשון המעטה, בעיני רבים מאנשינו האינטליגנטים והנעלים, אם אפשר לנסח זאת כך; זאת לא בשל העובדה כי הללו לא השכילו לרדת לעומקה ולהבינה אלא בשל הבנת יתר אשר באופן מסוים הביאה אותם לכדי מבוכה. בכל אופן, ניתן כיום להבחין בסימנים לריאקציה משמעותית. איני מדבר על אותם קולות תמים אשר נשמעו גם

³ ידינובריה (Edinoverie) – (באופן מילולי – חברות באותה מערכת דתית). הסכמה בין קהילות אחדות בהן השתמרו אורחות אמונה עתיקות מראשית הנצרות ברוסיה, לבין הכנסייה האורתודוקסית הרוסית הרשמית, לפיה מוכרות קהילות אלה כחלק מן המערכת האמונית הנורמטיבית, באופן משמרות את מנהגייהן המסורתיים.

⁴ ווסטניק יוורופי (Vestnik Evropy) – “המודיע של אירופה”. כתב העת הליברלי המרכזי ברוסיה של סוף המאה ה-19 (1866-1918).

⁵ אפסות (לטיני)

קודם לכן, בצורת נהימה וחוסר הסכמה בלתי רצונית שמקורן בהיצמדות לעקרונות הישנים והאהובים ביחס לעניינים שחלף זמנם; כך למשל הטענה לפיה "אין צורך לשקוע בתוך עניין גם ומיושן כמו החשת עזרה לסלאבים מעצם היותם סלאבים, משום שהם "אחינו" במובן כזה או אחר וכיו"ב". איני מדבר כלל על אותם קשישים ליברלים-שכלתנים החיים מחדש את הנושאים שזמנם עבר, אלא על ריאקציה אמיתית לתנועה-העממית; ריאקציה אשר, לפי הסימנים כולם, תרים את ראשה בקרוב מאוד. ריאקציה זו בדיוק נקשרת באופן טבעי ובלתי-רצוני לאותם אדונים, אשר נקודת מבטם על רוסיה רודדה זה מכבר עד בלי די, ואשר מוכנים לומר: "אולי בכלל עדיף לאסור על התופעה הזו [של התנועה העממית] כדי שהכול יוותר על קנו המעופש, כמו פעם". ותארו לעצמכם, התופעה המדוברת לא נושאת חן בעיני אותם מפשטים לא בשל קנאותם הקיצונית במובן זה שהפשטות שהייתה עד כה מטופשת ועבשה מתימרת לפתע לפצוח את פיה, כאילו מדובר היה בדבר-מה חי ומחושב. בהיבט זה משמעות כזו הייתה עשויה להיות מובנת על נקלה: הם פשוט נעלבו מכך עד עמקי נשמתם ותו לא. אולם למעשה, הדבר הזה לא הניח את דעתם כיוון שהפך בבת אחת מעניין פנטסטי לכזה המובן לכול: "כיצד זה ייתכן כי הדבר מובן כעת לכולם? כיצד זה אפשרי כי פושט ובואר עד לכדי כך?"

התרעומת הזו בדיוק קנתה לה תומכים רבים גם בקרב קשישינו האינטליגנטיים, המבקשים בכל מאודם לפשט ולהפוך את "התופעה" המחושבת, לדבר מה ראשוני, יסודי וטוב מזג, אך בה במידה נבוב ומזיק. קיצורו של דבר, הריאקציה מבקשת בכל כוחה ובכל הדרכים האפשריות, לשאוף אלי הפשטה... אולם, פשטנות היתר בבחינת תופעות חיצוניות משפיעה לרעה על מטרותיו של המפשט עצמו. הפשטנות לא משתנה. היא ישירה וישרה כמו סרגל ולמעלה מכך, יהירה ומתנשאת. הפשטנות היא אויבת האנליזה. הרי לעתים קרובות העניין מסתכם בכך שהפשטות מקשה על הבנת הנושא ואף מסתירה אותו לחלוטין מעיניים בוחנות. כך מביאה הפשטות לתוצאה הפוכה מזו המתבקשת, קרי, נקודת המבט הופכת מפשוטה לפנטסטית. כל זה מתרחש אצלנו בשל הקרע ההדדי והמתרחב בין רוסיה אחת לרוסיה האחרת. מקורו של הקרע הזה טמון בדיוק בפשטנותה של נקודת המבט של רוסיה אחת על רוסיה האחרת. מקורה של

השקפה זו מצוי כידוע בעבר הרחוק, עוד בתקופתו של פטר הגדול, תקופה במהלכה התפתחה הפשטתן הבלתי-רגילה של נקודות המבט של רוסיה-עלית על רוסיה העממית, ומאז, מדור לדור, השקפה זו רק הולכת ומאבדת מעומקה.

(מרוסיה: טינו מושקוביץ)